

SYMPTOMEN VAN EEN MIDDELEEUWSE CLAN : de erfachtige lieden te Gent in de 1e helft van de 14e eeuw

door

Ph. LARDINOIS

„C'est un fait frappant combien peu la juridiction gracieuse du moyen-âge a été l'objet d'études quelque peu approfondies" ¹. De studie van vrijwillige rechtspraak ² is echter in menig opzicht belangrijk. Op institutioneel vlak behandelt zij de verschillende mogelijkheden die het publiek worden aangeboden voor de autentificatie van zijn transakties en van daaruit ook de waarborgen die het kan verwachten. Een diplomatische analyse draagt bij tot de kennis van de oorkonding en gaat na of de scriptoria met de nodige efficiëntie de diensten kunnen verlenen waarvoor ze gesolliciteerd worden.

Het onderzoek van de inhoudelijke en formele kenmerken der oudste akten van vrijwillige rechtspraak te Gent in het kader van ons licentiaats-proefschrift ³ had tot doel dit dubbel aspect te belichten met betrekking tot de specifieke toestand van het Gents stedelijk grondgebied en een bijdrage te leveren tot de kennis van de oorkonding van vrijwillige rechtspraak in Vlaanderen van de 12e tot de 15e eeuw.

De keuze van Gent was niet toevallig, in die zin dat onze aandacht van meetaf aan gericht was op het bestaan van de erfachtige lieden, die naast de stedelijke magistraat, eveneens vrijwillige rechtspraak bezitten.

Welnu één van de belangwekkende aspecten van deze studie was juist het volgen van de evolutie te Gent zelf op het gebied van de oorkonding van vrijwillige rechtspraak.

De Gentse bevolking kan zich, voor de autentificatie van haar privaatrechtelijke kontrakten, richten tot de geestelijkheid zowel als tot de wereldlijke gezagsdragers. Akten afgeleverd door de clerus zijn automatisch rechtsgeldig voor geestelijke rechtbanken ⁴. De geestelijkheid geniet bovendien

(1) H. NELIS, Etude diplomatique sur la juridiction gracieuse des échevins en Belgique (1150-1300), in: *Annales de la société d'émulation de Bruges*, LXXX, (1937), blz. 1.

(2) Oorkonding van vrijwillige rechtspraak betreft privaatrechtelijke akten tussen partijen, waarbij de oorkonder geen partij is in de transactie en er zich toe besperkt een autentiek karakter te verlenen.

(3) onder leiding van Prof. Dr. W. Prevenier, academiejaar 1975-76 (R.U. Gent).

(4) P. FOURNIER, *Les officialités au moyen-âge*, Parijs, 1880; H. NELIS, Les origines du notariat public en Belgique (1269-1320), in: *R.B.P.H.*, II, (1923), blz. 267-277; M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, Notaires d'officialités dans le diocèse de Tournai au XIIIe siècle, in: *Horae Tornacenses*, (1971), blz. 79-94; P. FOURNIER, Etude diplomatique sur les actes passés devant les officialités, in: *Bibliothèque de l'école des chartes*, XL, (1879), blz. 295-330; H. NELIS, Les doyens de Chrétienté. Etude de diplomatique sur leurs actes de juridiction gracieuse en Belgique au XIIIe siècle. in: *R.B.P.H.*, III, (1924), blz. 59-73, 251-278, 509-525, 821-840.

een onbetwistbaar moreel en religieus gezag; zodat haar akten de facto erkend worden door seculiere hoven. Dit is vooral waar in de 12e eeuw en in het begin van de 13e eeuw, wanneer zij het monopolie bezit van de vrijwillige rechtspraak. Naast het geestelijk gezag kunnen partijen zich tevens wenden tot het wereldlijk gezag. Aanvankelijk de burggraaf, later de baljuw en zijn onderdanen zijn bevoegd in deze zaken ⁵.

Wanneer in de 12e eeuw de herleving van de handel, de opkomst van de steden en de renaissance van het romeins recht nieuwe sociale en juridische noden in het leven roepen, zal een nieuwe instelling de vrijwillige rechtspraak stilaan accapareren en weldra ook monopoliseren. De geestelijke en wereldlijke gezagsdragers, vastgeankerd in de feodale structuren, zijn niet in staat zich aan deze nieuwe sociaal-economische processen aan te passen. De stedelijke magistraten echter, jonge en machtige leiders van naar autonomie strevende steden, bieden de bevolking snelle en efficiënte mogelijkheden voor de authenticatie van haar transakties, door het inrichten van stadssecretariaten en door het vereenvoudigen van de procedures. Ze genieten dan ook weldra een ongemeen succes bij de burgers, die eerder geneigd zullen zijn zich te wenden tot een voor hen vertrouwde instelling, die bovendien ook de contentieuze rechtsmacht over hen in handen heeft. Bovendien heeft zich een verschuiving voorgedaan. Gentenaars die bij een kerkelijke instantie hun akten laten verlijden, krijgen wel een volwaardig bewijs voor de geestelijke rechtbank, doch slechts een begin van bewijs voor de lekenrechtbank. Vandaar het succes der schepenenakten.

Vanaf het begin van de 13e eeuw leveren de schepenen van Gent akten af ⁶. Naast hen bezitten ook de viri hereditarii een deel der vrijwillige rechtspraak.

In dit stadium van ons onderzoek werd onze aandacht toegespitst op deze twee groepen van oorkonders en op de instellingen en de rechtinstututen en -toestanden waarbinnen deze oorkonding zich afspeelt. Bestaat er een verschil tussen de oorkonding voor schepenen en voor erfachtige lieden? En verder, wat betekenen de erfachtige lieden in Gent als groep, in de 13e eeuw en na de gebeurtenissen van rond 1300?

Deze analyse wordt bemoeilijkt door de schaarse literatuur vooral voor de 14e eeuw. Bovendien hebben we in het kader van ons proefschrift slechts akten van vrijwillige rechtspraak behandeld. Andere bronnen (bijvoorbeeld registers van staten van goed) werden hierbij buiten beschouwing gelaten.

De erfachtige lieden „viri hereditarii” waren de afstammelingen van de oudste stadsbewoners die zich de grond van het latere portus hadden toe-

(5) W. BLOMMAERT, *Les châtelains de Flandre*, Gent, 1915; F. GANSHOF, *Recherches sur les tribunaux de châtelainie en Flandre avant le milieu du XIIIe siècle*, Antwerpen, Parijs, 1932 en ID., *La Flandre*, in: F. LOT en R. FAWTIER, *Histoire des institutions françaises au Moyen Age*, dl. I. *Institutions seigneuriales*, Parijs, 1957, blz. 343-426; H. NOWE, *Les baillis comtaux de Flandre, des origines à la fin du XIVe siècle*, Brussel, 1929, blz. 2-58, 269-272.

(6) De oudste akte van vrijwillige rechtspraak voor schepenen te Gent dateert van rond 1200: C.P. SERRURE, *Cartulaire de Saint Bavon à Gand*, s.l.n.d. (1836-1840), nr. 34, dateert rond 1147; M. GYSSELING in zijn handschriftelijke regestenlijst op het RAG, dateert dit stuk rond 1208-1218.

geëigend⁷. Deze landeigenaars gaven hun grond in cijns aan nieuw aangekomenen — met behoud van het oorspronkelijk eigendomsrecht — en slaagden er aldus in een zeker beginkapitaal te vergaren. Dit kapitaal breidden ze uit door deelname aan de handel. Aldus vormde zich een patriciaat van groothandelaars en -ondernemers, die de economische bloei van de steden in de 13de eeuw droeg⁸.

De rijk geworden families gingen hun bezittingen beleggen. Personen behorende tot deze families werden buitensteeds grondeigenaars, financiers, leenmannen, begiftigers van geestelijke instellingen en bekleders van liefdadige of godsdienstige functies. Ze zochten contact met de adel, die ze gingen nabootsen en waarmee ze familiebanden trachtten aan te knopen⁹.

Wanneer na 1100 de stedelijke magistraat ontstond, werden de schepenen dan ook uit deze aanzienlijken gekozen, die het bekleeden van de magistratuur tot een eigen monopolie en een machtsmiddel voor de verdediging van hun belangen zouden herleiden¹⁰. Ze waren derhalve niet alleen op economisch gebied de heersers van de stad, maar ook politiek¹¹.

In de XIIe eeuw ging dit patriciaat aldus een kaste vormen, om de verworven rechten tot een zo klein mogelijk aantal te beperken en om het opstijgen van nieuwelingen tot de geprivilegieerde kaste te verhinderen. In de loop van de XIIIe eeuw veranderden de economische omstandigheden echter, en lieten de gevolgen van de achteruitgang van de actieve handel

(7) F. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen, 's-Gravenhage, 1938, blz. 95; J. LESTOCQUOY, maakt hierbij enig voorbehoud, zonder zich over een alternatief te kunnen uitspreken (J. LESTOCQUOY, *Les villes de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens. (XIe-XVe siècles)*, Parijs, 1952, blz. 104-105. Zie ook G. DES MAREZ, *Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen âge et spécialement en Flandre*, Gent, 1898, blz. 11-12.

(8) Kenschetsend is het voorbeeld van Dowai: G. ESPINAS, *Les origines du capitalisme*, 1. Jehan Boinebroke, patricien et drapier douaisien. 2. Sire Jean de France, patricien et rentier douaisien; Sire Jacques le Blond, patricien et drapier douaisien. (Bibliothèque de la société d'histoire du droit des pays flamands, picards et wallons, VII, 1933 - IX, 1936). Te Gent, het voorbeeld van Gilbert uten Hove: F. BLOCKMANS, Peilingen nopens de bezittende klasse te Gent omstreeks 1300. I. - Twee typen: Gilbert uten Hove en Wouter Van der Meere. In: *R.B.P.H.*, 15, (1936), blz. 496-516, en vooral blz. 504-505.

(9) Hoewel niet zonder moeilijkheden. Zie bv. J. HEERS, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Parijs, 1970, blz. 233-240, en ID., *Le Clan familial au Moyen Age*, Parijs, 1974. Zie ook J. LESTOCQUOY, o.c., blz. 76 en passim; en G. DOUDELEZ, *La révolution communale de 1280 à Ypres*, in: *Prisma van de Geschiedenis van Ieper*, 1974, blz. 188-294.

(10) Zie het voorbeeld van Alexander ser Boudewijnszoon ser Braemzoon. F. BLOCKMANS, Peilingen nopens de bezittende klasse te Gent omstreeks 1300. II. - Twee Patriciërs; een klassieke en een uitwijkeling, in: *R.B.P.H.*, dl. XVI, 2, (1937), blz. 632-665.

(11) P. ROGGHE, Het Gentsche stadsbestuur van 1302 tot 1345. Een en ander betreffende het Gentsche Stadspatriciaat, in: *H.M.G.O.G.*, nieuwe reeks, I, (1944), blz. 135. V. FRIS, Notes pour servir à l'histoire du patriciat gantois, in: *H.M.G.O.G.* IX, (1909), blz. 227. A. WARNKOENIG-A. GHELDOLF, Histoire de la Flandre, dl. III, 1842, blz. 93-130; H. VAN WERVEKE, De Steden-Rechten, instellingen en maatschappelijke toestanden in: *A.G.N.*, dl. II, 1950, blz. 402 e.v.

en het verschijnen van een concurrerende draperieproductie in het buitenland zich spoedig merken ¹².

De redding werd gezocht ten koste van het draperieproletariaat dat in hun dienst stond. Dit leidde tot een machtsstrijd, nauw verbonden met deze van Gwijde van Dampierre tegen Filips de Schone, en die eindigde met de nederlaag van de koning in 1302. Zijn bondgenoten, de *virii hereditarii*, die door de koppeling van de sociale en politieke opposities resoluut het kamp van de leliaards en dat van de Franse koning hadden gekozen, verloren hierbij definitief hun overwicht en een deel van hun politieke macht ¹³. Reeds voordien hadden ze het economisch monopolie verloren. Nu verloren zij het monopolie tot het bekleden van de schepenzetels en samen met dit, tengevolge van de inbeslagname van de goederen van de leliaartse patriciërs, de juridische grondslag tot het in stand houden van het patriciaat.

De „democratische” omwenteling op 11 juli 1302 stelde een einde aan de Gentse patricische regering. In uitvoering van de keure van Filips de Schone van november 1301 werden nu twee groepen van 13 schepenen aangesteld, gekozen door vier kiezers van de graaf en door vier kiezers door de stad aangeduid ¹⁴. In tegenstelling met de XXXIX ¹⁵, allen erfachtige lieden, die vroeger zo goed als levenslang hun ambt bekleedden en de mogelijke leemten onder elkaar aanvulden ¹⁶, geschiedde de verkiezing van de schepen nu elk jaar op 15 augustus onder leiding van de graaf ¹⁷.

Is nu dus een bres geslagen in het monopolie van deze gesloten kaste, toch blijft het instituut der *virii hereditarii* na 1300 bestaan. Vele oude *virii* overleven de storm, maar worden aangevuld door nieuwe elementen, waaronder rijke burgers en gewone ambachtslieden, voor zover ze maar eigenaar worden van een stuk stadsgrond ¹⁸. In feite blijven een deel van de oude

(12) H. VAN WERVEKE, Vlaanderen en Brabant 1305-1346. De sociaal-economische achtergrond, in: *A.G.N.*, dl. III, 1951, blz. 1-5. H. PIRENNE, *Histoire économique et sociale du moyen âge*. Edition revue par H. VAN WERVEKE, Brussel, 1963, blz. 157.

(13) W. PREVENIER, Motieven voor leliaardsgezindheid in Vlaanderen in de periode 1297-1305, in: *De Leiegouw*, XIX, (1977), blz. 277-278. Zie ook F. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriciaat*, o.c., blz. 362-374.

(14) P. ROGGHE, *Het Gentsche stadsbestuur*, o.c., blz. 135.

(15) Over hen zie J. VUYLSTEKE, *Uitleggingen tot de Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen: 1280-1315*, Gent, 1906, blz. 1-14 en 23-91; H. VAN WERVEKE, *De Gentsche Stadsfinanciën in de Middeleeuwen*, Brussel, 1934, blz. 44-63, 70-71 en 294-309; N. DE PAUW, *Le procès de Jean Borluut. Episode judiciaire du XIIIe siècle*, Gand, 1902, blz. 9-22; F. BLOCKMANS, Een patricische veete te Gent op het einde van de XIIIe eeuw (vóór 1293 tot 10 juni 1306), in: *B.C.R.H.*, XCIX, (1935), blz. 573-692.

(16) F. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriciaat*, o.c., blz. 332.

(17) N. DE PAUW, *Cartulaire historique et généalogique des Artevelde*, Bruxelles, 1920, blz. 120-121. Reeds vroeger, maar slechts een korte tijd, waren er 26 schepenen. Zie F. BLOCKMANS, *De voorbereiding van een grooten tijd. Gent omstreeks 1326*, Antwerpen, 1942, blz. 64-65.

(18) Zie een veelzeggende bladzijde in F. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriciaat*, o.c., blz. 380; ook G. DES MAREZ, *Etude sur la propriété foncière o.c.*, blz. 48-50; F. BLOCKMANS, Bijdrage tot de studie van het stedelijk allodium te Gent, in: *B.C.R.H.*, XIV, (1935), blz. 148.

leliaards economisch actief te Gent en komt na 1302 een tweede patriciaat aan dat eigenlijk dezelfde sociale tegenstellingen voortzet, hoewel minder uitgesproken¹⁹.

We vinden in heel de XIVe eeuw klinkende namen als Bette, Borluut, Damman, Utenhove, Rijnvisch e.d. terug als erfachtige lieden. Een Jacob Bette²⁰ was in 1288 bezitter van een erfrente met een jaarlijkse opbrengst van 10 lb. par.²¹ Willem Bette²² bezat een erfrente in 1288 met een opbrengst van 70 lb. par.²³ Jan Borluut²⁴ een pachter van stedelijke inkomsten²⁵. Zo ook Segher de Grote, een koopman²⁶ en Symoen van de Kerchove²⁷.

Jan Masch²⁸ was patricische schepen in 1286²⁹ en bezitter in 1288 van een erfrente met een jaarlijkse opbrengst van 1 lb. 10 s. par.³⁰

Jan Minne³¹ bezat een erfrente in 1288 met opbrengst van 3 lb. par.³² en was schepen tussen 8 april 1297 en 1 juni 1301³³. Symoen van den Pitte, fs. Jan³⁴ bezat een erfrente met een opbrengst van 40 lb. par.³⁵. Zo ook Ghiselbrecht Poleyn³⁶. Deze was ook lid van de XXXIX in 1277³⁷.

Heinric Rijm³⁸ was schepen vóór 1297³⁹ en Symoen Rijm⁴⁰ was schepen van de „nieuwe” XXXIX, van 8 april 1297 tot 1 juni 1301⁴¹. Alle opgesomde personen waren ook politiek leliaards⁴². Naast deze patriciërs van het „oude regime”, komen tal van hun afstammelingen voor als erfachtige lieden in de XIVe eeuw.

(19) H. VAN WERVEKE, *De Steden. Rechten, instellingen en maatschappelijke toestanden. 7: stedelijk patriciaat -koopliedengilden in: A.G.N., II, (1950), blz. 402-405.*

(20) RAG, St.-Janskerk. Oorkonden, nr. 789, 16 augustus 1339.

(21) N. DE PAUW - J. VUYLSTEKE, *De rekeningen der stad Gent, tijdvak van Jacob van Artevelde (1336-1349)*, Gent, 1874, I, blz. 22.

(22) RAG, Bisschoppelijk Archief (= BA), K 1420, f° 148 r°, 1 oktober 1341.

(23) J. VUYLSTEKE, *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen, 1280-1336*, Gent, 1900-1908, blz. 879, 320.

(24) RAG, St.-Baafsabdij. Oorkonden nr. 799, 7 april 1330; SAG, 301, I, f° 104 r° 2.

(25) J. VUYLSTEKE, *o.c.*, I, blz. 540-544.

(26) RAG, St.-Baafsabdij. Oorkonden nr. 799, 7 april 1330; SAG, 301, I, I, blz. 70.

(27) RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 800, 11 mei 1341. J. VUYLSTEKE, *o.c.*, I, blz. 540-544.

(28) RAG, BA, K 1420, 73 r°, 13 jan. 1315, en 56 v°, 22 febr. 1317.

(29) F. BLOCKMANS, *Stadspatriciaat o.c.*, blz. 460-464. V. FRIS, *Notes o.c.*, blz. 281.

(30) J. VUYLSTEKE, *o.c.*, blz. 986.

(31) RAG, BA, K 1420, 103 r°, 19 febr. 1320.

(32) J. VUYLSTEKE, *o.c.* blz. 641.

(33) F. BLOCKMANS, *o.c.* blz. 463. F. BLOCKMANS, *Een patricische veete te Gent*, blz. 618.

(34) RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 615, 19 mei 1316.

(35) J. VUYLSTEKE, *o.c.*, blz. 880.

(36) IBIDEM, blz. 821.

(37) V. FRIS, *o.c.*, blz. 280.

(38) RAG, BA, K 1420, 57 v°, 3 juli 1305.

(39) F. BLOCKMANS, *Stadspatriciaat, o.c.*, blz. 463.

(40) RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 768, 14 maart 1336.

(41) F. BLOCKMANS, *o.c.*, blz. 464.

(42) W. PREVENIER, *Motieven, o.c.*, blz. 281-283.

V. Fris geeft in zijn artikel „Notes pour servir à l'histoire du patriciat gantois”⁴³ een „liste la plus complète possible de familles patriciennes gantoises depuis les origines jusqu'en 1540”⁴⁴. Verscheidene leden van deze patricische geslachten hebben we ook als erfachtige lieden teruggevonden.

Van de notabelen van Gent in 1309⁴⁵ waren erfachtig man onder meer: Boidin de Grutere⁴⁶, Willem van de Kerchove⁴⁷, Salemoen de Pape⁴⁸, Gillis van Roeslaer⁴⁹, Jan Servolkers⁵⁰, en Jan van Valenchene⁵¹.

Van de Gentse patriciërs die een of meerdere malen schepen werden vanaf 1369, waren erfachtige lieden: Heinric van Aldeghem⁵², Willem Bette fs. Thonis⁵³, Gheerem Borluut⁵⁴, Jan Borluut fs. Gheerem⁵⁵, Sander Conte⁵⁶, Ghiselbrecht de Grutere fs. Boidin⁵⁷, Ghiselbrecht de Grutere fs. Ghiselbrecht⁵⁸, Sander van Lide⁵⁹, Jacob van de Pitte⁶⁰, Symoen van den Pitte⁶¹, Jacob van Ravenschote⁶², Lieven Rijnvisch⁶³, Ogeer Tsuul⁶⁴, Clais Utenhove fs. Clais⁶⁵, Jan Utenhove fs. Jan⁶⁶.

Verscheidene erfachtige lieden waren stadsontvangers: Salmoen Borluut⁶⁷, Lieven Damman fs. ser Jan⁶⁸, Symoen Damman⁶⁹. Anderen oefenden het beroep uit van hostellier: Lieven Braem⁷⁰, Gillis Naes⁷¹, Gillis Rijnvisch⁷², of van wisselaar: Simoen van Vaernewijc⁷³.

(43) in: *H.M.G.O.G.*, dl. IX, (1909), blz. 277-307.

(44) *IBIDEM*, blz. 277.

(45) *IBIDEM*, blz. 286-289.

(46) RAG, Stad Gent, nr. 149, 3028.

(47) RAG, BA, K 1420, 136 v° en RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 606.

(48) RAG, BA, K 1420, 57 v°.

(49) SAG, 301, 1, 43 r° 2.

(50) SAG, 301, 1, 173 r° 1.

(51) RAG, BA, K 1420, 56 v°.

(52) RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 1197.

(53) RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 789; 956: BA, K 1421, f° 91 r°.

(54) RAG, BA, K 1420, f° 100 v°.

(55) Th. de HEMPTINNE, *Het klooster der Rijke Klaren te Gentbrugge*, (onuitgegeven proefschrift, 1969), dl. 11, blz. 260, nr. 82.

(56) SAG, 301, 1, f° 173 v° 2.

(57) RAG, St. Baafsabdij, Oorkonden, 1016.

(58) RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 1068; SAG, Keure, 1, f° 168 v° 3.

(59) SAG, 301, 1, f° 136 r°, 1, 179 v° 2.

(60) RAG, St. Baafsabdij. Oorkonde, 1284.

(61) Th. de HEMPTINNE, *o.c.*, dl. II, blz. 280, nr. 87; RAG, BA, K 1421, f° 91 r°, St. Jansoorkonden, 1060.

(62) RAG, BA, K 162, f° 53 v°.

(63) RAG, 301, 1, f° 158, r° 2.

(64) RAG, St. Baafsabdij. Oorkonden, 1170.

(65) RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 1068.

(66) RAG, St. Baafsabdij. Oorkonden, 1113, 1135, 1171.

(67) RAG, St. Baafsabdij. Oorkonden, 1067.

(68) SAG, 301, 1, f° 62 r°, 1, 137 v°-138 r° 169 v° 1.

(69) J. DE BETHUNE, *Cartulaire de Sainte Elisabeth à Gand*, Brugge, 1883, 151; cfr. J. VUYLSTEKE, *o.c.*, dl. II, blz. 727-792-859-928-990.

(70) SAG, 301, 1, f° 137 r° 5)

(71) SAG, 301, 1, f° 48 v° 6)

(72) SAG, 301, 1, f° 66 v° 5)

(73) SAG, 301, 1, f° 169 r° 1)

cfr. ROGGHE, *o.c.*, blz. 145.

cfr. N. DE PAUW, *Stadsrekeningen*, II, blz. 541 tot 560.

Poorters waren erfachtige lieden⁷⁴: zo bv. Zegher Utendale⁷⁵. Ook priesters: Thomas Bette⁷⁶, Jan Boonne, pastoor van St. Jans⁷⁷, Jan van den Damme⁷⁸, Jan van Huesdine⁷⁹, Pieter van Oudenaarde⁸⁰, Jan van Smettelede⁸¹, Heinric van Speybroec⁸², Willem van Zele⁸³, Willem van Zinghem⁸⁴.

In de verschillende ambachten vinden we ook veel erfachtige lieden: Pieter van Boxtale⁸⁵ is deken van de timmersmangilde in 1371⁸⁶.

Waren bakkers: Zegher van den Ackere⁸⁷, Jan de Smet⁸⁸, Diederik de Witte⁸⁹. Ghiselbrecht de Gruter was brouwer⁹⁰, Gillis van Gavere corduwanier⁹¹, Jan de Kersmakers goudsmid⁹², Jan van den Damme kruidenier⁹³, Pieter Brant scheerder⁹⁴, Heinric Goethals volder⁹⁵, Willem van Huusse wever⁹⁶, Simoen Serthomaes wijnhandelaar, en overdeken der kleine neringen in 1338/39⁹⁷.

Dit waren erfachtige lieden waarvan we de afkomst of de activiteiten hebben kunnen terugvinden. De meeste personen echter die in de bronnen erfachtig man genoemd worden, hebben geen bekend klinkende namen of worden in geen andere dokumenten vermeld. Het zijn allemaal mensen die zich in de loop van de XIVe eeuw een stuk grond hebben aangeschaft en bijgevolg kunnen bogen op de titel van erfachtig man. Er is geen sprake meer van een *hereditas* waaraan nog sociale en politieke privileges zouden verbonden zijn. De *hereditas* betekent voor de eigenaar slechts dat hij fortuin heeft.

*
**

(74) IBIDEM, blz. 140, noot 21.

(75) IBIDEM, blz. 149; G. ESPINAS-H. PIRENNE, *Documents relatifs à l'industrie drapière en Flandre*, dl. I, Brussel, 1909, blz. 433; RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 1011.

(76) RAG, St. Baafsabdij. Oorkonden, 1113.

(77) Th. de HEMPTINNE, *o.c.*, II, blz. 127, nr. 40.

(78) RAG, St. Baafsabdij. Oorkonden, 1074.

(79) RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 900.

(80) SAG, 301, 1, f° 28 r° 1, v° 6.

(81) RAG, St. Baafsabdij. Oorkonden, 1182.

(82) RAG, St. Baafsabdij. Oorkonden, 1112.

(83) SAG, 301, 1, f° 74 r° 2.

(84) RAG, St. Baafsabdij. Oorkonden, 946.

(85) RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 1186.

(86) F. DE POTTER, *Gent van de oudste tijden tot heden*, III, blz. 528.

(87) SAG, 301, 1, f° 163 r° 2.

(88) SAG, 301, 1, f° 155 r°/v°.

(89) RAG, St. Baafsabdij. Oorkonden, 1219.

(90) P. ROGGHE, *o.c.*, blz. 149; RAG, Stad Gent, nr. 149/3038.

RAG, St. Janskerk. Oorkonden, 1186.

(91) SAG, 301, 1, f° 62 r° 1.

(92) SAG, 301, 1, f° 155 r°/v°.

(93) SAG, 301, 16, f° 24 r° 2.

(94) SAG, 301, 1, f° 106 v° 1.

(95) N. DE PAUW-J. VUYLSTEKE, *o.c.*, I, blz. 26-176; II, blz. 210-307.

G. ESPINAS-H. PIRENNE, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre*, II, Brussel, 1909, blz. 627; SAG, 301, 1, f° 165 r° 3.

(96) P. ROGGHE, *o.c.*, blz. 150; SAG, 301, 1, f° 20 v° 2.

(97) IBIDEM, blz. 149; F. DE POTTER, *Gent van de oudste tijden tot heden*, I, blz. 599; SAG, 301, 1, f° 139 r° 2.

Mogen de *virii hereditarii* aan belang ingeboet hebben, en mag de titel erfachtig man op zichzelf niet veel meer betekenen toch behouden de erfachtige lieden in de XIVe eeuw een aantal sociale en gerechterlijke bevoegdheden, krachtens de hen in de XIIIe eeuw verleende privileges. Zo verleende hun het charter van Mathilde van Portugal, weduwe van Filips van de Elzas (sept. of okt. 1191), zoals tevens aan de schepenen van Gent, gerechtelijke bevoegdheden⁹⁸.

Het *Placitum de pecunia* van 1218 hechte een grote waarde aan hun getuigenis in verband met transakties van onroerende goederen⁹⁹. Dit werd bevestigd door het groot charter van 8 april 1297¹⁰⁰.

Welnu, een belangrijke vaststelling is dat ze deze bevoegdheden behouden in de XIVe eeuw, wat blijkt uit de analyse van 124 akten tussen 1305 en 1401¹⁰¹. Een inhoudelijke en formele vergelijking van deze akten met die verleden door de schepenen van de Keure brengt een aantal interessante verschillen aan het licht. De sociale en politieke macht van de erfachtige lieden mag dan getaand zijn, toch verdwijnen ze nooit uit het stedelijk leven. Integendeel, hun optreden bij rechtshandelingen van vrijwillige rechtspraak bewijst hun actieve deelname aan het sociaal-ekonomisch leven van Gent.

90 % van de transakties voor erfachtige lieden betreft koop/verkoop¹⁰² of schenkingen¹⁰³ van onroerende goederen. De overige 10 % betreft verpachtingen¹⁰⁴, huurkontrakten¹⁰⁵ of schuldbekentenissen¹⁰⁶. Alle transakties van vrijwillige rechtspraak voor erfachtige lieden hebben betrekking op onroerende goederen. Zowel het erf als het gebouw worden verhandeld, evenals renten, bezit of erven en land¹⁰⁷, en delen van erven, huizen en renten¹⁰⁸.

Rationi loci blijkt dat de erfachtige lieden hun vrijwillige rechtspraak uitoefenen binnen het stedelijk grondgebied¹⁰⁹. Dit is logisch. De erfachtige lieden zijn nauw verbonden met het regime van de vrije eigendom en met de verhandelbaarheid ervan, twee kenmerken die zich beperken tot het

(98) W. PREVENIER, *De oorkonden van de graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, Deel II, uitgave, Brussel, 1966, blz. 1-16.

(99) A.E. GHELDOLF, *Coutumes de la ville de Gand*, I, Brussel, 1868, VII, 1, 2; 6, 14.

(100) IBIDEM, I, XXIII, 75, 90, 116, 119, 120, 122.

(101) De eerste transaktie voor erfachtige lieden vinden we reeds op 3 juli 1305, dus kort na het verdrag van Athis-sur-Orge: RAG, BA, K 1420, f° 57 v°. Zie hierover P. ROGGHE, *o.c.*, blz. 138-139.

(102) vb. RAG, St. Baafs. Oorkonden, nr. 628, 10 februari 1320.

(103) vb. RAG, BA, K 162, f° 27 v°, 19 juni 1316.

(104) vb. RAG, St. Baafs. Oorkonden, nr. 1016, 15 mei 1360.

(105) vb. RAG, St. Janskerk. Oorkonden, nr. 1011, 28 februari 1360.

(106) vb. RAG, St. Baafs. Oorkonden, nr. 1182, 31 maart 1371.

(107) vb. RAG, BA, K 1420, f° 56 v°, 22 februari 1317; f° 73 r°, 13 februari 1315; f° 71 r°.

(108) vb. RAG, St. Janskerk. Oorkonden, nr. 606, 15 februari 1315; nr. 615, 19 mei 1316.

(109) Dit is o.m. op te maken uit de getuigen-formules: vb. „Hierover waren aelse eervachtighe liede binnen der stede van Ghend”, RAG, BA, K 1420, f° 57 v°.

stedelijk grondgebied¹¹⁰. Het aktieterrein is echter niet beperkt door een of andere normatieve tekst. In een aantal gevallen is het objekt van de transaktie buiten Gent gelegen¹¹¹. Bij deze transakties zijn de partijen ofwel geestelijke instellingen in Gent, ofwel erfachtige lieden of hun verwanten.

Het *Placitum* bepaakt dat de onroerende transakties en de schuldbekentissen voor twee erfachtige lieden moeten gebeuren¹¹². Van deze regel wordt soms afgeweken, waarschijnlijk door de toevallige aanwezigheid van meerdere getuigen. Belangrijker is echter dat er geen enkel verband bestaat tussen de namen van de erfachtige lieden en de aard van de transaktie, de aard of de ligging van het goed, de belangrijkheid of de namen van de partijen. Enige vorm van regelmaat of van delegatie van erfachtige lieden bij transakties zou trouwens een embryo van organisatie veronderstellen, waarvan we nergens een spoor hebben kunnen vinden.

Bij praktisch alle transakties is de beneficiaris een Gentse geestelijke instelling¹¹³. Als grootste grondbezitters in de stad zijn deze instellingen dikwijls partij bij onroerende transakties. Het feit dat de meeste gebeuren voor erfachtige lieden hoeft ons niet te verwonderen. Erfachtige lieden bekleedden vaak functies bij godsdienstige en liefdadige instellingen¹¹⁴.

Het is bijgevolg normaal dat ze zich wenden tot standgenoten voor hun onroerende transakties. Dezelfde opmerking geldt ook voor de transakties waarbij de beneficiaris een particulier is. Een van de partijen is dan steeds zelf erfachtig man¹¹⁵.

(110) R. VAN CAENEGEM, *De Instellingen van de Middeleeuwen*, II, Brussel, 1954, blz. 278-304; G. DES MAREZ, *o.c.*, blz. 44-45 en 183-197.

(111) Th. de HEMPTINNE, *o.c.*, II, blz. 203, nr. 60, 3 maart 1333, ID. blz. 268, nr. 82, 28 oktober 1344; RAG, St. Janskerk. Oorkonden, nr. 795, 6 mei 1340; RAG, BA, K 1421, f° 91 r°, 30 april 1355; J. DE BETHUNE, *o.c.*, blz. 151, 3 november 1368.

(112) A. WARNKOENIG-A. GHELDOLF, *o.c.*, III, blz. 255, VI, XIV.

(113) Hier dient wel aangestipt dat we alle akten — op één na — gevonden hebben in tondsen van geestelijke instellingen op het RAG. Eén akte komt uit het tonds stad Gent (RAG), nr. 149/3038. We vonden ook akten van vrijwillige rechtspraak voor erfachtige lieden in de jaarregisters van de Keure. Hierop zal verder ingegaan worden.

(114) F. BLOCKMANS, *Stadspatriciaat*, *o.c.*, blz. 388. In alle akten treden erfachtige lieden ten behoeve van de H. Geest of als provisors van Onze-Lieve-Vrouwe gilden op.

(115) RAG, Stad Gent, nr. 149/3038, 25 februari 1338; Willem Bette ser Symoen Bets zoon is beneficiaris en erfachtig man (RAG, St. Janskerk. Oorkonden, nr. 797, 17 oktober 1340); RAG St. Janskerk. Oorkonden, nr. 801, 16 juni 1341; Jacob Rijnvisch ser Philips zone verkoopt een rente van 15 s. 5¹ d. par. jaarlijks aan Jacob Bette ser Gherolf Bets „up de Hogheport”. We vinden een Gillis Rijnvisch als erfachtig man in 1349 (SAG, 301, 1, f° 66 v° 5), een Lievin Rijnvisch in 1357 (SAG, 301, 1, f° 158 r° 2), en Jacob Bette in 1339 en 1357 (RAG St. Janskerk Oorkonden, nr. 789, 956).

Akten van vrijwillige rechtspraak voor erfachtige lieden staan ook opgetekend in de jaarregisters van de schepenen van de Keure¹¹⁶. Uit de confrontatie van de registers met gevonden losse schepenakten, kwamen we tot belangrijke bevindingen. Niet alle akten worden automatisch geregistreerd. Een rechtshandeling kan zelfs tot geen enkele optekening aanleiding geven. Willen de partijen een bewijsstuk, dan kunnen ze een losse, bezegelde of onbezegelde oorkonde laten opmaken door de schepenen. Bovendien, doch dit is geen verplichting, kunnen ze het stuk ook nog in het register laten optekenen, als een bijkomende garantie, o.m. tegen verlies. Men heeft daartoe de tijd van de duur van het schepenjaar.

Welnu, een belangrijk vormverschil tussen de akten van de schepenen, en die van erfachtige lieden is dat de laatste altijd in chirograafvorm zijn opgesteld. Dit formeel verschil wordt verklaard door de positie van de oorkonders in functies van het bewijsrecht. Hoewel de akten voor erfachtige lieden rechtsgeldig zijn, moet in geval van betwisting de authenticiteit ervan bewezen worden door het samenvoegen van de verschillende delen van de chirograaf. De stedelijke magistraat zal uit hoofde van zijn judiciale autoriteit een door hem afgeleverde akte zonder meer als bewijs aanvaarden. Bovendien vormt de optekening in de registers van de Keure een onomstootbaar bewijs van de rechtsgeldigheid van de transactie.

De erfachtige lieden kunnen, met de chirograaf van de akten waarvan zij getuigen waren, voor de schepenen van de Keure verschijnen om de rechtshandeling te bevestigen, waarna de schepenen de verklaring optekenen in het register¹¹⁷. Van verplichting tot registratie is echter geen sprake. De optekening is vrijwillig en moet dan ook gezien worden als een wil van de partijen om een bijkomende garantie te bekomen voor de rechtsgeldigheid van de transactie. Deze bekommernis blijkt duidelijk uit de inhoudelijke analyse van de geregistreerde akten gepasseerd voor erfachtige lieden.

De meeste transakties zijn hierbij van financiële aard, nl. schuldbekentnissen. Kwantitatief op de tweede plaats komen de transakties van onroerende goederen: koop/verkoop, schenking, verpachting. Ook hier zijn de onroerende goederen in de stad gelegen.

Met betrekking tot de partijen dient een belangrijke opmerking gemaakt. Bij akten waarvan record wordt gedaan voor schepenen van de Keure

(116) Over de oorkonding door schepenen bestaat een uitgebreide literatuur. Enkele algemene werken: H. NELIS, *Etude diplomatique sur la juridiction gracieuse des échevins en Belgique (1150-1300)*, in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LXXX, (1937), blz. 1-57; H. SELLIER, *L'authentification des actes par l'échevinage*, Amiens, 1934.

(117) „Kenlic si etc. dat her Jan Graenman, meestr Willem van Zeelant ende Gillis van Roeslaer alse arvachteghe liede in de stede van Ghend quamen voer scepenen vander kuere inde selve stede Gillis Rijnvisch c[um] s[ociis] ende brochten over in wettelike recoerde dat si gheweest hadden alse arvachteghe liede daer dese dinghen ghedaen, gheloofte ende gheordinert waren in der maniere dat de chirografchien in houden die hier naer volghen, van woerde. te woerde (...volgt dan in extenso de inhoud van de chirograaf...). Dit recoert was aldus ghedaen in scabinatu... anno Domini... (SAG, 301, 1, f° 43 r° 2. De chirograaf is gedateerd 19/7/1348, het record 24/12/1349).

zijn — op één geval na — nooit geestelijke instellingen als partij betrokken¹¹⁸. De transakties met erfachtige lieden als partij vertegenwoordigen slechts 20 % van het totaal. Hierbij moet opgemerkt worden dat ze allen ten persoonlijke titel optreden. Bij de grote meerderheid van de transakties kon de hoedanigheid van de partijen niet gevonden worden, noch door opsporing van verwanten langs de familienamen om, noch door vergelijking met andere bronnen.

Deze inhoudelijke verschillen brengen ons tot de volgende conclusies: bij de partijen ligt de verklaring voor het verschil in de aard van de transakties tussen de akten gevonden in de verschillende fondsen en de akten gevonden in de registers van de Keure. De registratie in de registers vormt een bijkomende waarborg voor de publiciteit en de rechtsgeldigheid van de transakties. Geestelijke instellingen, die hun archief zelf bewaren, kunnen deze voordelen missen. Door hun administratieve organisatie hoeven ze niet te vrezen voor verlies van dokumenten. In geval van betwisting kunnen ze bijgevolg steeds hun rechten laten gelden door het voorleggen van de nodige stukken. Particulieren echter sluiten doorgaans slechts zelden transakties af. Ze zijn dan in het bezit van belangrijke stukken, waar ze geen blijf mee weten. Voor hen kan een registratie in de registers van de Keure bijkomende garanties bieden¹¹⁹.

Een vraag drong zich bij deze analyse uiteraard op, nl. de vraag naar het ontstaanmilieu van de twee groepen akten. Uit een formeel diplomatische vergelijking tussen de akten der *virii hereditarii* en deze der schepenen komen we tot de bevinding dat ze beiden in het scriptorium van het Gentse stadssecretariaat moeten ontstaan zijn¹²⁰. De erfachtige lieden beschikken niet over eigen scribenten. Een hechte organisatie heeft de oorkonding der *virii* nooit aangenomen¹²¹. Wel staat het vast dat vele erfachtige lieden het ambt bekleeden van schepenen van de Keure of standgenoten hebben in de magistraat, en dus de beschikking hebben over de administratie, waardoor hun oorkondingswerk aanzienlijk wordt vergemakkelijkt. Bovendien komt het waarschijnlijk veel voor dat schepenen akten afleveren zowel in de hoedanigheid van magistraat als ten persoonlijke titel als erf-

(118) De Karthuizers bij Gent, SAG, 301, 1, f° 165 r° 3.

(119) Een bijkomend argument vinden we in een akte van record van 16 maart 1350: voor schepenen van de Keure Boudin van Zwinarden, Willem van den Hecke en gezellen doen Wouter van Zevencoten en zijn vrouw Katelina, dochter van Arnoud van Yfte, record van een akte van 3 maart 1350, „omme de meeste vastenese van al dese vorscr. dinghen” (SAG, 301, 1, f° 56 v°/57 r°).

(120) De structuur NOT-DIS-GET-DAT komt in akten van beide groepen voor. De structuur NOT-NAR-DIS-DAT wordt alleen gebruikt in akten voor schepenen, maar de narratio vervult hier dezelfde functie als de getuigen-formule, nl. het benadrukken van de aanwezigheid bij de transactie. De diplomatische formules komen voor in verschillende bewoordingen, maar de inhoud is steeds dezelfde. De meeste formules komen voor in akten voor erfachtige lieden, zowel als voor schepenen. (Dit onderzoek gebeurde aan de hand van de door onze promotor op punt gestelde diplomatische structuur- en formulieranalyse. W. PREVENIER, *De oorkonden der graven van Vlaanderen* (1191-aanvang 1206), Brussel, K.C.G., 1964-1966, dl. I, Diplomatische inleiding).

(121) wat o.m. ook blijkt uit het feit dat steeds weer andere *virii* als oorkonders optreden.

achtige lieden. Het fenomeen van oorkonding voor erfachtige lieden blijkt bijgevolg logisch en verantwoord, gezien de binding tussen hen en de magistraat¹²².

De inhoudelijke en formeel diplomatische vergelijking tussen de akten van vrijwillige rechtspraak gepasseerd voor erfachtige lieden en voor schepenen van de Keure heeft ons toegelaten wat meer te weten te komen over de *virii* in het begin en de loop van de XIVe eeuw. Uit de studie van de oorkonding blijkt dat de keuze van de oorkonden niet enkel een juridische kwestie is, maar ook een optie met een sociale dimensie. Krachtens de bevoegdheden en de zekere specificiteit die zich aftekent met betrekking tot de aard van de partijen en van de transakties, kunnen we gewagen van een duidelijke stratificatie: de erfachtige lieden wenden zich essentieel tot hun standgenoten, de gewone Gentse burgers tot de schepenen van de Keure; ook geestelijke instellingen hebben een uitgesproken voorkeur voor de erfachtige lieden, die hier diverse functies vervullen.

Heeft de democratiseringsgolf een bres geslagen in het monopolie der *virii*, toch blijft dit instituut na 1300 bestaan. Het wordt wel toegankelijk voor een heterogene groep stedelijke grondbezitters, maar het behoudt een waaier van politieke, sociale en gerechtelijke bevoegdheden, uitlopers van de XIIIe eeuwse alleenheerschappij. We kunnen dus stellen dat de erfachtige lieden in de eerste helft van de XIVe eeuw een exclusieve groep grondbezitters vormen, die bindingen heeft met de magistraat en met de geestelijke instellingen. De leden van deze Gentse burgerij wenden zich bij voorkeur tot hun standgenoten en zijn dus bewust van hun exclusiviteit. Ook versagen ze niet in hun poging om de verloren gegane plutocratie een andere gestalte te geven. Uit de politieke tribulaties van de XIVe eeuw blijkt hun konstante bekommernis om medezeggenschap in de magistraat te behouden. Een prosopografische studie zou wellicht deze binding duidelijk aantonen. In 1360 wordt hun medebestuur trouwens geïnstitutionaliseerd. Belangrijk is echter dat de erfachtige lieden in de eerste helft van de eeuw een selecte groep vormen, bewust van hun prerogatieven en bekommerd om deze te behouden.

(122) Vergelijken we maar P. ROGGHE, *o.c.*, blz. 135-164; ID. *De samenstelling der Gentse schepenbanken in de 2e helft der 14de eeuw en één en ander over de Gentse poorterie*, in: H.M.G.O.G., nieuwe reeks, dl. IV, afl. 2 (1949-50), blz. 22-31; V. FRIS, *Les origines de la réforme constitutionnelle de Gand de 1360-1369*, Gent, 1907, met N. DE PAUW-J. VUYLSTEKE, *o.c.*, en met het *Memorieboek der stad Ghent*, (Vereniging van Vlaamsche Bibliophielen), uitgegeven P.C. Vander Meersch, dl. I, Gent 1859.